

JOANNA CHARYTONIUK

ORCID: 0000-0003-2723-9129

## DEMETRIUSZ Z FALERONU A ORGANIZACJA MUSEJONU W ALEKSANDRII

DOI: 10.15290/sp.2021.29.01

**Abstrakt.** W artykule zaprezentowano stan badań na temat okoliczności powstania Musejonu aleksandryjskiego, a także skonfrontowano dotychczasowe opinie o powstaniu Musejonu i Biblioteki w Aleksandrii z zachowanymi źródłami starożytnymi. Krytycznej ocenie poddano w szczególności tezy o kluczowej roli Demetriusza z Faleronu w organizacji Musejonu i Biblioteki w Aleksandrii.

**Słowa kluczowe:** Demetriusz z Faleronu, Ptolemajos I Soter, Ptolemajos II Filadelfos, Musejon aleksandryjski, Biblioteka aleksandryjska, Aleksandria

**Abstract.** The article presents the state of research on the circumstances of the creation of the Alexandrian Mouseion, as well as confronts current opinions on the creation of the Mouseion and the Library of Alexandria with the preserved ancient sources. In particular, the theses about the key role of Demetrius of Phaleron in the organization of the Mouseion and the Library of Alexandria were critically assessed.

**Key words:** Demetrius of Phaleron, Ptolemy I Soter, Ptolemy II Philadelphus, The Alexandrian Mouseion, Library of Alexandria, Alexandria

Instytucja musejonu odegrała w kulturze europejskiej bardzo ważną rolę. Współczesny termin muzeum wywodzi się od antycznego musejonu, ale nie chodzi wyłącznie o samo podobieństwo nazw. Wedle definicji pochodzącej ze słownika z XVI w. „musejon” to „miejsce, gdzie księgi rozłożone są, izdebka, albo gmaszek do uczenia”<sup>1</sup>. Podobna definicja znajduje się w słowniku z XIX w., gdzie „muzeum” jest określone jako „świątynia Muz, zbiór rzeczy kunsztownych, gabinet, miejsce schadzki w celu bawienia się wzajemnego kunsztami i naukami”<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Mączyński 1564, s.v.

<sup>2</sup> Linde 1809, s.v.

Trudno o trafniejsze określenie istoty tej instytucji w jej antycznym wymiarze i w późniejszych realizacjach.

W kulturze starożytnych Greków wszystko to, co związane było z literaturą, sztuką, poezją i muzyką poświęcano Muzom jako opiekunkom tego typu aktywności. Musejon był zatem miejscem ich kultu, a zarazem miejscem spotkań intelektualistów. Rozumiał to również pierwszy grecki król na egipskim tronie, Ptolemajos I Soter, który podkreślając wagę uprawiania nauki ufundował Musejon i stworzył w ten sposób miejsce do badań dla szerokiego kręgu intelektualistów. Idea musejonu trwa odtąd w stowarzyszeniach uczonych poświęcających swój czas badaniom i pośrednio ma istotny wpływ na powstanie średniowiecznych uniwersytetów i nowożytnych stowarzyszeń naukowych. Właśnie ze względu na rolę zjawiska musejonu w kulturze europejskiej warto poświęcić nieco uwagi okolicznościom powstania tego najwspanialszego w świecie hellenistycznym – Musejonu aleksandryjskiego. Poniższe rozważania skupią się także na analizie informacji o człowieku, któremu przypisuje się kluczową rolę w założeniu Musejonu, Demetriuszowi z Faleronu.

O początkach Musejonu i Biblioteki w Aleksandrii wiadomo bardzo niewiele, natomiast to, co dotychczas ustalono, wymaga ponownej weryfikacji i nowego spojrzenia. Na początek przyjrzymy się obecnemu stanowi wiedzy, potem wrócimy do antycznych źródeł. Pozwoli nam to zweryfikować opinie badawcze prezentowane w literaturze przedmiotu.

W pierwszej kolejności warto sięgnąć do opisu w podstawowej encyklopedii, prezentującej najnowszy stan badań. W *Brill's NewPauly* Andreas Glock zwięźle informuje nas, że słynny Musejon w Aleksandrii został założony przez Ptolemajosa I jako uniwersalna instytucja badawcza. Zakres przedsięwzięcia sugeruje, jego zdaniem, że budowa była kontynuowana jeszcze za Ptolemajosa II<sup>3</sup>. Wedle tej interpretacji projekt ten nie miał swojego pierwowzoru i wyrażał jakby wprost z ducha monarchii hellenistycznej lub miał związek z charakterem Ptolemajosa I, będąc ewentualnie wyrazem jego uznania dla roli edukacji. Władca miałby wzorować się na przykładach Archelaosa i Filipa II jako mecenasów nauki i sztuki, a sam patronat nad tą sferą działań był planowany jako wyraz potęgi królewskiej Ptolemeuszy. W dalszej części Glock przedstawia informacje związane z funkcjonowaniem, lokalizacją i dalszą historią Musejonu, a także Biblioteki.

Najistotniejszy dla naszej analizy początków Musejonu jest fragment ukazujący zaangażowanie króla w sprawy naukowe:

<sup>3</sup> Glock 2006, s.v.

Ptolemy I estimated learnedness so highly that he attempted to recruit from the Peripatos a tutor for the successor to the throne (Straton). This appreciation is also reflected in the role of Demetrius of Phaleron, a Peripatetic who had fled from Athens, as administrative counsellor<sup>4</sup>.

Jest to dość enigmatyczna informacja o roli Demetriusza, gdyż nie wynika z niej, jaką konkretnie pełnił funkcję w otoczeniu króla. Być może takie sformułowanie jest echem badań, w których niekiedy przecenia się wkład Demetriusza w założenie Musejonu i Biblioteki. Przejdźmy zatem do tych prac naukowych, których autorzy skupiają się na doniosłej roli Demetriusza z Faleronu jako twórcy idei tych instytucji.

Jedną z nich jest praca Frasera zatytułowana *Ptolemaic Alexandria*<sup>5</sup>, która jest szczególnie cenna ze względu na wnikliwość i obszerność analizy. Przy okazji omawiania szerszego zagadnienia patronatu ptolemejskiego, który korzeniami sięgał czasów Archelaosa i Filipa II, Fraser analizował również okoliczności powstania Musejonu i Biblioteki. Jego zdaniem takie postaci, jak Demetriusz z Faleronu, Filitas i Straton odegrały istotną rolę w narodzeniu się pomysłu Sotera o Aleksandrii jako centrum kulturowym. Co najistotniejsze, Fraser przyjął za rzecz oczywistą, że to właśnie Demetriusz odegrał rolę kluczową w powstaniu Musejonu<sup>6</sup>.

Zdaniem tego historyka Akademia platońska została zorganizowana jako *thiasos*, tj. grupa osób związanych w celach religijnych w służbie Muz. Informacja ta ma istotne znaczenie w kwestii oceny korzeni Musejonu aleksandryjskiego. Łącząc szkoły filozoficzne z instytucją ptolemejską w Aleksandrii Fraser przywołuje jako dowód związków fragment z dzieła Strabona, w którym starożytny geograf napisał, że „Arystoteles uczył królów egipskich zakładania biblioteki”<sup>7</sup>. Fraser stwierdził, że nie należy traktować tych słów dosłownie, a raczej rozumieć je jako odnoszące się do specyficznego impulsu ze strony szkoły perypatetyckiej. Z kolei bezpośredni związek Lykejonu z Musejonem zapewnił filozof szkoły Arystotelesa i uczeń Teofrasta – Demetriusz z Faleronu<sup>8</sup>. Czy jednak Ptolemajos I, będąc w otoczeniu młodego Aleksandra na dworze w Pelli, faktycznie

<sup>4</sup> Glock 2006, s.v.

<sup>5</sup> Fraser 1972, I.

<sup>6</sup> Fraser 1972, I, 305–307.

<sup>7</sup> Strabon, 13.1.54, tł. T. Mojsik.

<sup>8</sup> Z komentarzem Frasera polemizuje Johnstone (2014), a jego opinie zostaną przywołane poniżej.

potrzebował pośrednika w osobie Demetriusza lub kogokolwiek innego w ufundowaniu Musejonu w Aleksandrii?<sup>9</sup>

Kontynuując swój wywód Fraser stwierdził, że Soter początkowo bezskutecznie usiłował skorzystać z usług samego Teofrasta, ale ostatecznie musiał zadowolić się pomocą jego wybitnego ucznia. W innym miejscu swej pracy ujął to samo zdarzenie wskazując na nieco inny kontekst, gdyż wspomniął, że Demetriusz po ucieczce z Aten przybył do Egiptu, gdzie doradzał Soterowi w wielu kwestiach, włącznie z ustanowieniem kodeksu praw oraz w kwestii ufundowania Biblioteki<sup>10</sup>. Dodał ponadto, że jest bardziej niż prawdopodobne, iż doradzał królowi w sprawie ufundowania i organizacji Musejonu<sup>11</sup>. Jego zdaniem nie można mieć zatem wątpliwości, że Biblioteka i Musejon były zakładane razem i że kluczową rolę w ich powstaniu odegrał wspomniany Demetriusz<sup>12</sup>. Czy jednak źródła dają nam taką pewność? Za chwilę wrócimy do tej kwestii.

Sam Fraser słusznie zauważył w swej analizie, że autor mimów, Herodas, w krótkim wyliczeniu wspaniałości Aleksandrii (mim 3) nie wspomniął o Bibliotece jako instytucji. Podobnie Strabon nie wspomina o Bibliotece przy okazji opisywania kompleksu pałacowego z Musejonem<sup>13</sup>. Fraser wyjaśnia jednak, iż milczenie tych autorów starożytnych na temat Biblioteki nie musi być rozstrzygające co do jej istnienia w opisywanym okresie. Jego zdaniem możliwy scenariusz jest taki, że Strabon nie wspomniął w tym miejscu o Bibliotece, gdyż została ona zniszczona na dwadzieścia lat przed jego podróżą do Egiptu, zaś Herodas nie musiał wymieniać wszystkich możliwych atrakcji Aleksandrii w tekście literackim<sup>14</sup>. Czy jednak niedawne zniszczenie mogło być powodem milczenia o tak ważnej instytucji, która budziła żywe zainteresowanie także w źródłach późnoantycznych i średniowiecznych? Czy może raczej w opisywanym przez Strabona okresie tworzenia instytucji (początek III w. p.n.e.) faktycznie jeszcze Biblioteka nie funkcjonowała? Gdyby jednak funkcjonowała, czyż nie wspomnieliby o niej

<sup>9</sup> Worthington 2016, 15.

<sup>10</sup> Fraser 1972, II, 469, przyp. 68.

<sup>11</sup> Fraser 1972, I, 315.

<sup>12</sup> Fraser 1972, I, 469, przyp. 69: "Soter's initiative over the Mouseion is not stated by any ancient authority, but it can hardly be doubted that the foundation of the Mouseion and the Laibrary went together".

<sup>13</sup> Fraser 1972, I, 320–321.

<sup>14</sup> Fraser 1972, I, 324: "For instance, if the Library had been destroyed in the Alexandrine War twenty years before Strabo was in Alexandria, it is not likely that he would have mentioned it, while Herodas for his part could not mention everything in Alexandria in the semi-dramatic context in which he was writing".

dodając co najwyżej, że później uległa zniszczeniu<sup>15</sup>? Bądź co bądź, faktem jest, że zarówno Herodas, jak i Strabon przy okazji opisywania kompleksu pałacowego wspominają o Musejonie, o Bibliotece zaś nie.

Również dwoje innych historyków, Francesca Schironi oraz Rolf Strootman, uważają podobnie jak Fraser, że Biblioteka i Musejon powstały za panowania Ptolemajosa I. Zarówno Schironi, jak i Strootman, używają ponadto jednoznacznych sformułowań wskazujących na Demetriusza jako pierwszego kierownika Biblioteki. Oboje powołują się w tym miejscu na przekaz Diogenesa Laertiosa i *List Arysteasa*, którym to źródłem niebawem się przyjrzymy<sup>16</sup>.

Również Claude Mosse w swoim artykule poświęconym osobie Demetriusza z Faleronu stwierdziła, że pomysłodawcą Musejonu aleksandryjskiego był właśnie ateński filozof<sup>17</sup>. Autorka założyła, że jeszcze przed przybyciem Demetriusza do Egiptu miał on doświadczenie w organizowaniu musejonu w Lykejonie. Pomógł m.in. Teofrastowi kupić ziemię, na której razem utworzyli stowarzyszenie poświęcone Muzom i spotykali się tam raz w miesiącu na ucztach, podczas których gościli znamienite osobistości<sup>18</sup>. Jak wiadomo, Teofrast był nauczycielem Demetriusza, a będąc metojkiem był pozbawiony prawa do posiadania ziemi w Attyce. Mosse stwierdziła, że podobnie jak w przypadku szkoły Teofrasta – musejonu na mniejszą skalę – Demetriusz był odpowiedzialny także za założenie Musejonu w Aleksandrii. W ten sposób Demetriusz stawałby się jakby twórcą obu słynnych musejonów. Jakkolwiek jest to ciekawa wersja wydarzeń, można mieć wątpliwości czy znajduje ona oparcie w źródłach.

Choć w zakończeniu Mosse dodała, że na temat pobytu Demetriusza na aleksandryjskim dworze Ptolemajosa I wiadomo bardzo niewiele, jednak wysnuła śmiało przypuszczenie, że przypisanie mu zainicjowania stworzenia Musejonu

<sup>15</sup> Fraser 1972, I, 324: “Thus their silence is nothing more than suspicious, and perhaps not that”.

<sup>16</sup> Schironi 2018, 743, przyp. 23: “The Letter of Aristeas describes Demetrius of Phalerum as being ‘in charge of the Royal Library’ (§ 9: *κατασταθεῖς ἐπὶ τῆς τοῦ βασιλέως βιβλιοθήκης*) and depicts him as working under Ptolemy II Philadelphus (§§ 35, 41, 180). The latter information is certainly wrong, since Ptolemy II (king in 282–246 BCE) was hostile to Demetrius (Diog. Laert. 5.78–79); rather, Demetrius (ca. 360–280 BCE) worked under Ptolemy I Soter (king in 306–282 BCE), who was the founder of the Library and the Museum (Euseb. Hist. Eccl. 5.8.11)”; Strootman 2017, 37: “The Museum was founded by Ptolemy Soter, who appointed as its first president (*epistetes*) Demetrios of Phaleron, former tyrant of Athens and a peripatetic philosopher of some renown. Demetrios was commissioned to set up a library, to attached to the institution of the Museum”.

<sup>17</sup> Mosse 2000, 80.

<sup>18</sup> O tym, jak Diogenes pomógł kupić Teofrastowi ziemię na założenie szkoły – por. Fraser 1972, II, przyp. 67, 469.

i Biblioteki jest wielce prawdopodobne<sup>19</sup>. Swoje twierdzenie wsparła odwołując się do zasług Demetriusza w organizacji Lykejonu, zauważyła bowiem, że Musejon i Biblioteka były jakby kontynuacją Arystotelesowej szkoły i dostrzegalna jest ciągłość w aktywności samego Demetriusza. Mosse podkreśliła, że Demetriusz zademonstrował w ten sposób swoje poczucie organizacji i jednocześnie ponownie oddał instytucję pod patronat Muzom, tak jak to uczynił w przypadku szkoły perypatetycznej, gdzie od czasów Arystotelesa wspólne badania pod opieką tych bogiń były regułą<sup>20</sup>.

O początkach Musejonu w podobnym tonie napisał również Roy MacLeod<sup>21</sup>. Autor powołując się na rozprawę J.R. Hamiltona stwierdził, że polecenie stworzenia biblioteki poświęconej Muzom wydał sam Aleksander zakładając Aleksandrię, a jego następcy zrealizowali jedynie wskazówki władcy. MacLeod kontynuując ten tok rozumowania dodał, że właśnie z tego powodu Ptolemajos potrzebował perypatetyka, Demetriusza z Faleronu, by ten zorganizował mu Bibliotekę. Uszczegóławia swoją koncepcję poprzez przedstawienie kolejnych informacji w następujący sposób: Ptolemajos miał zaprosić pierwotnie na dwór samego Teofrasta, który odmówił przybycia, jednak na swoje miejsce polecił Demetriusza z Faleronu, swego ucznia, którego król zgodził się przyjąć<sup>22</sup>. Podobnie interpretuje zdarzenia także Carlo Natali, który wskazuje właśnie na Demetriusza z Faleronu jako tego, który miał odegrać kluczową rolę w zakładaniu Biblioteki Aleksandryjskiej<sup>23</sup>.

Nieco odmienne stanowisko zajmuje z kolei Robert Barnes w artykule poświęconym Bibliotece Aleksandryjskiej. Autor wymieniając intelektualistów obecnych na dworze królewskim w Aleksandrii podkreślił, że najsłynniejszym z nich był filozof Demetriusz z Faleronu, ponadto gościli tam również poeta Filitas z Kos, gramatyk Zenodot z Efezu oraz filozof Straton<sup>24</sup>, który został

<sup>19</sup> Mosse 2000, 81: "We actually know very little about Demetrius' stay at Ptolemy's court though it is entirely plausible to attribute the creation of the Museum and Library to him".

<sup>20</sup> Mosse 2000, 80.

<sup>21</sup> MacLeod 2000, 1.

<sup>22</sup> MacLeod 2000, 2: "Following Alexander's wishes, Soter (...), sought out Demetrius of Phaleron – a former tyrant of Athens, a man of affairs, and a student of Aristotle – to establish a library. (As the story goes, Ptolemy invited Theophrastus to tutor Ptolemy's heir, but the Athenian declined the position and recommended Demetrius on his place.) Demetrius, who had helped to Theophrastus found a school modeled on Aristotle's Lyceum and the Academy of Plato, agreed".

<sup>23</sup> Natali 2013, 101: "The interest of the Ptolemies in acquiring books is generally explained as arising from the close ties between the peripatetic philosophers and the kings of Egypt; the ancient sources tell us that Demetrius of Phaleron collaborated on the organization of the great library".

<sup>24</sup> Barnes 2000, 62. Autor prawdopodobnie omyłkowo wpisał imię Strabona zamiast Stratona: "[...] and another Aristotelian philosopher Strabo, who became the tutor of Ptolemy's son and heir

zresztą pierwszym nauczycielem następcy tronu<sup>25</sup>. Barnesowi wydaje się zatem, że Demetriusz odegrał wiodącą rolę w tworzeniu, a przynajmniej w dostarczeniu pomysłu na słynny Musejon w Aleksandrii, który jego zdaniem był rozwinięciem koncepcji Lykejonu jako szkoły filozoficznej znajdującej się pod opieką Muz (musejon). Autor dodał, że niewiele wiemy o organizacji Musejonu aleksandryjskiego, ale można przypuszczać, że był dobrze finansowany przez króla, zwłaszcza w początkowym okresie<sup>26</sup>. Przypisuje Demetriuszowi zasługę stworzenia Musejonu i powołując się na *List Arysteasa* podkreśla, że filozof ten nie mógł być pierwszym bibliotekarzem:

It elsewhere claims that the king in question was Ptolemy Philadelphus, but as we know that this king's first action on succession was to remove Demetrius of Phaleron, then Demetrius cannot have been his first librarian. However, the letter may still be of some value in indicating Demetrius' part in creating the Museum under Ptolemy Soter and in showing the scope of the library as envisaged by Ptolemy's successor Philadelphus<sup>27</sup>.

Podobnie jak Barnes sądzi również Ian Worthington, który stwierdził, że Demetriusz nie mógł być pierwszym kierownikiem biblioteki, gdyż był nim zapewne Zenodot z Efezu<sup>28</sup>. Badacz ten jest także dość powściągliwy w wyciąganiu daleko idących wniosków dotyczących wpływu perypatetyckiego na decyzję Ptolemajosa o ufundowaniu Musejonu. Komentuje to w następujący sposób:

But in 342 Philip hired Aristotle to tutor Alexander, then aged fourteen, at Mieza in the foothills of Olympus. Ptolemy was at the time about 25 years old, but we do not know if he (or any other of

---

Ptolemy II Philadelphus”.

<sup>25</sup> Barnes 2000, 62.

<sup>26</sup> Barnes 2000, 62: “Demetrius also seems to have played a leading role in creating, or at least providing ideas for, the celebrated Museum in Alexandria. This foundation evidently carried further the concept of a combined school and research institute which Aristotle had created with his Lyceum at Athens. We know little about the precise organization of the Museum, but can assume that it was well funded at least in its early days, that it was so named because it included a shrine to the Muses who were supposed to inspire it, and that it was close to the royal palace in the Brucheion quarter of Alexandria”.

<sup>27</sup> Barnes 2000, 64.

<sup>28</sup> Worthington 2016, 142: „The first chief librarian was, surprisingly, not Demetrius of Phalerum, but Zenodotus of Ephesus (a grammarian and Homeric scholar), who was appointed in 284, toward the end of Ptolemy's life”.

Alexander's friends) also studied with Alexander under Aristotle, especially as the period of tutorship lasted three years until 340. It is tempting to connect Ptolemy's founding of the Museum and the Library at Alexandria [...] to an intellectual and artistic bent inspired by Aristotle, but we should guard against temptation. Ptolemy's motives for these institutions were as political as much as they were academic; it does not follow that Aristotle inspired anything in him<sup>29</sup>.

Taka ocena jest jednak w znacząco sprzeczna z interpretacją roli Arystotelesa i Demetriusza wyrażoną w innym miejscu analizy Worthingtona:

In setting up the Museum and the Library, Ptolemy was ably helped by Demetrius of Phalerum [...]. He gave Demetrius a great deal of money to start collecting books for the Library and appointed him overseer of the intellectual life of the Museum. His bid for Theophrastus and the trust he placed in Demetrius indicate that Ptolemy was attracted to Aristotle's school in Athens, with its focus on learning and inquiry. [...] Perhaps Ptolemy's preoccupation with Aristotelian philosophy and teaching is a sign that Aristotle had tutored him along with the young Alexander. If so, it was an experience Ptolemy never forgot [...]<sup>30</sup>.

Wyraźnie podkreślona jest tu pomoc Demetriusza udzielona Ptolemajowskiemu oraz wpływ myśli perypatetyckiej na decyzje króla w kwestii ufundowania Musejonu i Biblioteki. Ciekawe są również wnioski dotyczące nauki pobieranej od Arystotelesa przez Ptolemajosa i Aleksandra. Worthington oprócz wyżej opisanych czynników wskazał jednak także, iż Ptolemajos podążał za tradycją królów macedońskich oraz osobiście był zainteresowany twórczością literacką<sup>31</sup>.

W kwestii początków Musejonu i Biblioteki badacz przyjął zatem wersję wydarzeń, która zakłada, że Ptolemajos I założył obie instytucje, a przedsięwzięcie kontynuował jego syn Filadelfos.

Należy zauważyć, że nie wszyscy badacze kładą tak duży nacisk na zasługi Demetriusza w założeniu Musejonu i Biblioteki, a niekiedy w ogóle nie

<sup>29</sup> Worthington 2016, 15.

<sup>30</sup> Worthington 2016, 140. Autor przywołuje, podobnie jak czynią to inni badacze, historię związaną z zaproszeniem Teofrasta na dwór aleksandryjski i o tym, że Ptolemajos musiał zadowolić się pomocą jego ucznia, Demetriusza.

<sup>31</sup> Worthington 2016, 141.



wspominają nawet jego imienia. Takie stanowisko znajdujemy choćby w pracy Herwiga Maehlera, który w swoim artykule zatytułowanym *Alexandria, the Mouseion, and Cultural Identity* na wstępie zadaje zasadnicze pytanie: Czy to co czynił Ptolemajos I to była celowa polityka inspirowana i promowana przez króla i jego otoczenie?, a także: Czy założenie Musejonu w Aleksandrii było częścią tego planu politycznego?<sup>32</sup> Maehler reprezentuje holistyczne spojrzenie na politykę Ptolemeusza, co prowadzi do ciekawych wniosków na temat okoliczności powstania Musejonu. Autor zwraca uwagę na powód, dla którego to właśnie w Aleksandrii powstało tak ogromne centrum naukowe. Nowi zdobywcy musieli w Egipcie bronić swojej greckości bardziej niż inni władcy w pozostałych obszarach świata hellenistycznego, bowiem na tym gruncie doszło do swoistej konfrontacji z kulturą egipską, skądinąd pod wieloma względami bardziej rozwiniętą od greckiej<sup>33</sup>. Autor przeniósł środek ciężkości na celową politykę hellenocentryczną i skupił się na tym, że Ptolemeusze, jako przybysze z zewnątrz, potrzebowali umocnienia greckości. Stworzyli zatem Musejon, w którym na co dzień żyli i pracowali intelektualiści znajdujący się pod patronatem władców i zajmujący się dokumentowaniem greckiej spuścizny intelektualnej.

Na podstawie świadectw Plutarcha i Strabona Maehler dowodził, że to Ptolemajos I odegrał kluczową rolę w ufundowaniu Musejonu<sup>34</sup>. Opisując okoliczności powstania tego centrum intelektualnego posłużył się jednak określeniem ogólnym i bezosobowym, odwołując się do aktywności dynastii. Maehler twierdzi, że to Ptolemeusze, aby zachować i chronić swoją grecką tożsamość podjęli politykę kulturowego apartheidu, a stworzenie Musejonu z Biblioteką było jego istotną częścią<sup>35</sup>. Warto zauważyć, że do powstania tych dwóch instytucji według autora doszło pod panowaniem jednego władcy.

Ciekawą interpretację przedstawił Steven A. Johnstone, który w artykule poświęconym bibliotekom hellenistycznym stara się zdekonstruować klasyczny obraz Biblioteki aleksandryjskiej jako 'matki' wszystkich bibliotek basenu Morza Śródziemnego<sup>36</sup>. Dementuje on również przypuszczenie, jakoby Biblioteka ta miała powstać za sprawą jednego człowieka – czy to Ptolemajosa II czy

<sup>32</sup> Maehler 2004, 1–14.

<sup>33</sup> Maehler 2004, 6: "Ptolemy I, unlike his 'colleagues', the other 'successors' (*diadochoi*) to Alexander's empire, could not ignore the culture of the country he had inherited. It was indeed superior in many ways".

<sup>34</sup> Maehler 2004, 5.

<sup>35</sup> Maehler 2004, 7: "To preserve and protect their Greekness, their Hellenic identity, the Ptolemies embarked on a policy of cultural 'apartheid', and the foundation of the Mouseion with its Library was an essential part of this".

<sup>36</sup> Johnstone 2014, 347–393.

Demetriusza z Faleronu<sup>37</sup>. Johnstone krytykuje także interpretacje współczesnych badaczy dotyczące świadectw Strabona oraz udziału Demetriusza i ocenia to w następujący sposób:

Note, for example, how scholars deal with Strabo's statement that Aristotle »is the first man we know to have collected books and to have taught the kings in Egypt the organization of a library« (Strabo 13.1.54: [...]). Since no one believes that the second part is literally true, they take it to mean that one of the students of one of Aristotle's students, Demetrios of Phaleron, created the Library of Alexandria for Ptolemy II Philadelphos, thus bringing it in line with the traditional story. There are three problems. The metaphorical interpretation is invoked not on principle but out of desperation (because it produces the desired meaning), and the only metaphorical reading entertained is the one that fits exactly with the received story. The third problem is that the traditional story depends on nothing other than the Letter of Aristeas, a source which, as I note below, cannot be taken as historically accurate<sup>38</sup>.

Co ciekawe, badacz nie bierze pod uwagę w swoim wywodzie Ptolemeusza I jako fundatora Biblioteki i odnosi się wyłącznie do roli jego syna Filadelfosa i ateńskiego filozofa.

Podsumowując, autorzy najnowszych publikacji naukowych podkreślają w przeważającej mierze doniosły wkład Demetriusza w tworzenie Musejonu i Biblioteki aleksandryjskiej. W schemat ten nie wpisują się spośród wymienionych badaczy jedynie Maehler oraz Johnstone. W większości prac stawia się jednak hipotezę, że Demetriusz pomógł Teofrastowi stworzyć jego szkołę, a potem brał udział w tworzeniu Musejonu i Biblioteki, stając się w ten sposób niejako nosicielem idei perypatetyckiej. Istnieje także wyraźna tendencja do przenoszenia wniosków badawczych dotyczących Biblioteki na opis organizacji Musejonu, choć w świetle dostępnych nam źródeł nie wiadomo, czy jest to uzasadnione.

<sup>37</sup> Johnstone 2014, 349: "Second, the evidence of libraries at various sites around the Mediterranean in the second century is more consistent with a model of diffuse, if syncopated, development than with the traditional hierarchical story. This received story posits that a great man (Ptolemy II or Demetrios of Phaleron) invented the Library at a single stroke and that others simply duplicated this mature and perfect archetype".

<sup>38</sup> Johnstone 2014, 350, przyp. 8.

Aby odpowiedzieć na te pytania i rozwiać widoczne w opisie stanu badań wątpliwości, przyjrzymy się teraz zachowanym świadectwom źródłowym. W pierwszej kolejności warto przeanalizować źródła, które informują nas o istnieniu Musejonu, natomiast w dalszej zbadamy świadectwa dotyczące Biblioteki. Przyjrzymy się również głównym bohaterom zdarzeń, Demetriuszowi i dwóm pierwszym Ptolemeuszom, weryfikując tezy o ich istotnej roli w tworzeniu Musejonu i/lub Biblioteki aleksandryjskiej.

Za pośrednictwem Atenajosa zachowało się do naszych czasów świadectwo greckiego filozofa Timona z Fliuntu, który żył na przełomie IV i III w. p.n.e.:

Timon z Flius, autor szyderstw, w którymś miejscu nazywa Musejon wiklinową klatką. W ten sposób wyśmiewa żyjących tam filozofów, którzy są jak drogocenne ptaki hodowane w jakiejś ptaszarni:  
Tłum się pasie w Egipcie, co w ludy bogaty:  
pośród książek zamknięci kłócą się bez przerwy,  
w klatce Muz pędząc życie<sup>39</sup>.

Timon, przedstawiciel szkoły sceptyków, przedstawia funkcjonowanie społeczności uczonych pod opieką Muz w prześmiewczy sposób, porównuje bowiem intelektualistów do drogocennych ptaków zamkniętych w ptaszarni. Choć filozof nie używa wprost nazwy Musejon, to jednak dzięki wyjaśnieniu Atenajosa – który dopowiada, iż mowa jest o tej właśnie instytucji – *passus ten* jest jednym z pierwszych świadectw wskazujących na istnienie społeczności uczonych w Aleksandrii.

Kolejnym świadectwem jest pochodzący z III w. p.n.e. mim autorstwa greckiego poety Herodasa, który prawdopodobnie pochodził z wyspy Kos. Warto przytoczyć w całości jego przekaz:

A jest tam przecież świątynia bogini,  
Wszystko, co zechcesz, wszystko jest w Egipcie:  
Bogactwo, siła, sport, spokój i sława,  
Teatry, mędrcy, złoto, młodzi ludzie,  
Cześć dla boskiego rodzeństwa, król dobry,  
Muzeum, wino, wszystko czego pragniesz<sup>40</sup>.

<sup>39</sup> Atenajos, *Uczta mędrców*, 1,22d, tł. K. Bartol i J. Danielewicz.

<sup>40</sup> Herodas, *Mimy*, I, 26–31, tł. J. Ławińska-Tyszkowska. Mim – w starożytnej Grecji i Rzymie był widowiskiem farsowym (o treści zaczerpniętej z życia codziennego) opartym na mimice, gestykulacji, improwizowanym dialogu, akrobacji, pieśni i tańcu. Wersja literacka powstała w V w. p.n.e.

Mimo, że dokładne datowanie utworu jest problematyczne, to jednak najistotniejsze jest to, że autor wśród wielu rozrywek i wspaniałości Aleksandrii wymienił również mędrców i Musejon. Informacje przekazane przez Timona z Fliuntu i Herodasa świadczą zatem o dużej popularności Musejonu już w I połowie III w. p.n.e.

Nieco późniejszym świadectwem jest opis organizacji Musejonu znajdujący się w dziele Strabona. Przekaz tego słynnego geografą, żyjącego na przełomie I w. p.n.e. i I w. n.e., jest najobszerniejszym zachowanym do naszych czasów opisem funkcjonowania tej społeczności uczonych. Ze względu na odmienny charakter jego dzieła opis pozbawiony jest elementów żartobliwych czy też patetycznych, jak to miało miejsce w przypadku dwóch poprzednich świadectw. Zgodnie z wersją Strabona:

częścią królewskich pałaców jest także Musejon. Ma on kryte miejsce do spacerowania, eksedrę (miejsce do prowadzenia wykładów), i duży budynek, w którym znajduje się wspólna jadalnia uczonych, którzy należą do Musejonu. Towarzystwo (synodos) ma wspólną własność i kapłana, który stoi na czele Musejonu i który był poprzednio wybierany przez króla, ale teraz przez Cezara<sup>41</sup>.

Autor zwraca uwagę na istotne elementy architektury pałacowej. Opis ten wiele mówi również o życiu codziennym ówczesnych intelektualistów pozostających pod opieką Ptolemeusza: o wspólnych posiłkach uczonych należących do Musejonu, wspólnej własności oraz o kapłanie, który stał na czele stowarzyszenia.

We wspomnianych do tej pory źródłach dotyczących Musejonu nie ma informacji o fundatorze. Znajdujemy je dopiero u Plutarcha, autora z I w. n.e.:

Gdyby Ptolemeusz Pierwszy fundując Museion, natrafił na takie piękne królewskie przepisy, czyż nie rzekłby:  
Skąd Samijczykom, o Muzo, niechęci tyle?

i charakteryzowała się krótkim dialogiem, przeważnie prowadzonym przez dwie osoby. Rozkwit mimu literackiego przypadł na okres hellenistyczny (III–I w. p.n.e.). Do naszych czasów zachowało się 8 mimów autorstwa Herodasa zapisanych na papirusach egipskich.

<sup>41</sup> Strabon, 17.1.8: *τῶν δὲ βασιλείων μέρος ἐστὶ καὶ τὸ Μουσεῖον, ἔχον περίπατον καὶ ἐξέδραν καὶ οἰκονόμεγαν ἢ τὸ συσσίτιον τῶν μετεχόντων τοῦ Μουσείου φιλολόγων ἀνδρῶν. ἔστι δὲ τῆ συνόδῳ ταύτῃ καὶ χρήματα κοινὰ καὶ ἱερεὺς ὁ ἐπὶ τῷ Μουσείῳ τε ταγμένος τὸ τε μὲν πὸ τῶν βασιλείων νῦν δ' ὑπὸ Καίσαρος;*; polskie tł. T. Mojsik.

Ateńczykowi bowiem nie przystałaby taka wrogość względem Muz  
i ich zwalczanie.  
Lecz co Zeusowi niemiłe,  
To, Pieryd wdzięcznych śpiew  
Skoro usłyszysz, truchleje<sup>42</sup>.

Zwrot użyty przez Plutarcha na początku świadectwa – συναγωγὸν τὸ μουσεῖον – lepiej tłumaczyć następująco: „Ptolemeusz zebrał Musejon (jako stowarzyszenie uczonych)”<sup>43</sup>. Ten grecki pisarz jest pierwszym autorem antycznym, który wiąże Musejon z osobą króla. To źródło dowodzi także, że Musejon był przede wszystkim nie instytucją, ale „stowarzyszeniem uczonych”. Biorąc pod uwagę naszą wiedzę o warsztacie Plutarcha, można je uznać za stosunkowo wiarygodne<sup>44</sup>.

Podobnej frazy co Plutarch użył również Atenajos, inny grecki autor żyjący na przełomie II i III w. n.e. O osiągnięciach Ptolemajosa Filadelfosa napisał: „Cóż mówić o mnóstwie książek, założeniu bibliotek i zgromadzeniu [uczonych] w Muzeum – to są fakty, które wszyscy mają w pamięci”<sup>45</sup>.

Trzecim świadectwem, w którym jest mowa o założeniu Musejonu są *Żywoty Cezarów* autorstwa Swetoniusza, który w części poświęconej Klaudiuszowi napisał, że „do dawnego Muzeum w Aleksandrii dodano nowe, nazwane od jego [tj. Klaudiusza] imienia”<sup>46</sup>. Warto zauważyć, że ten przekaz pokrywa się w części ze słowami Strabona, który napisał o kapłanie stojącym na czele Musejonu, że „był poprzednio wybierany przez króla, ale teraz przez Cezara”<sup>47</sup>. Autor

<sup>42</sup> Plutarch, *Nauka Epikura (nawet) nie umożliwia przyjemnego życia*, 1095 d–e: *ei δὲ Πτολεμαῖος ὁ πρῶτος συναγωγὸν τὸ μουσεῖον τούτοις ἐνέτυχε τοῖς καλοῖς καὶ βασιλικαῖς παραγγέλλμασιν, ἄρ' οὐκ ἂν εἶπε 'τοῖς Σαμίσις, ᾧ Μοῦσα, τίς ὁ φθόνος;'* *Ἀθηναίων γὰρ οὐδενὶ πρέπει ταῖς Μούσαις οὕτως ἀπεχθάνεσθαι καὶ πολεμεῖν, ὅσα δὲ μὴ πεφίληκε Ζεὺς, ἀτύχοντα βῶαν Πιεριδωνάιοντα.*; polskie tł. Z. Abramowiczówna.

<sup>43</sup> Plutarch, *Nauka Epikura...*, 1095 d–e. Por. Fraser 1972, t. II, 469, przyp. 69.

<sup>44</sup> Pfeiffer 1968, 96–97 i przyp. 4, gdzie autor wyjaśnia: „In Plutarch's sentence *μουσεῖον*, dependent on the verb *συναγωγὸν*, can only mean the assembly of all the members; and this fits also the whole context of Plutarch's chapter”.

<sup>45</sup> Atenajos, *Uczta mędrców*, 5.203e. Por. Fraser 1972, t. II, 472, przyp. 91: “The meaning of *της εις τὸ Μουσεῖον συναγωγῆς* is not clear. *συναγωγή* can indeed mean a ‘collection’ (of laws, writings, etc.) in the sense of a ‘corpus’, but I doubt whether it can mean a ‘collection’ in the general sense in which we speak of a ‘collection’ in a Museum. The more natural sense is verbal, i.e. ‘the collecting together’ of unspecified objects into the Museum. But whether Athen. asked himself what objects had been collected – books are the only relevant objects mentioned – we may fairly doubt”. Z tekstu jasno nie wynika, czy chodzi o zgromadzenie uczonych, czy raczej zgromadzenie „zebranie” książek w Musejonie.

<sup>46</sup> Swetoniusz, *Żywot Klaudiusza 42*: “*Veteri Alexandriae Musio additum ex ipsius nomine; institutumque ut quot annis in altero Tyrrenicon libri, in altero Carchedoniacon diebus statutis, velut in auditorio recitarentur toti a singulis per vices*”; polskie tł. J. Niemirska-Pliszczyńska.

<sup>47</sup> Strabon, 17.1.8.

wyraźnie ma na myśli jakieś drugie stowarzyszenie uczonych zwołane do zajmowania się utworami Klaudiusza i sławiące jego imię jako intelektualisty. Jest to świadectwo o istnieniu zarówno pierwotnego Musejonu, jak również nadal funkcjonującej i nie tracącej na aktualności formuły zwoływania stowarzyszeń uczonych w celach badawczych w czasach Klaudiusza.

Trzy przywołane powyżej przekazy – Plutarcha, Atenajosa i Swetoniusza – łączy fakt opisywania Musejonu jako stowarzyszenia uczonych. Ciekawe jest zatem, że oprócz stworzenia fizycznego środowiska pracy, tj. budynku, najistotniejsze w tym wszystkim było właśnie zwoływanie stowarzyszenia uczonych. Proceder został zapoczątkowany w Aleksandrii przez Ptolemajosa I i kontynuowany przez kolejnych władców i cesarzy rzymskich.

Kolejną grupę świadectw stanowią te opisujące Bibliotekę aleksandryjską. Niezwykle intrygującym źródłem jest zwłaszcza *List Arysteasza*, który pochodzi prawdopodobnie z II lub I w. p.n.e. Dzieło w formie listu opowiada o powstaniu greckiego tłumaczenia Pięcioksięgu i jest zaliczane do apokryfów Starego Testamentu<sup>48</sup>. Tekst wyraża punkt widzenia środowisk żydowskich, a okoliczności związane z Biblioteką stanowią jedynie tło opowieści. Można zatem sądzić, że nawet jeśli sam wywód jest w pewnych kwestiach przerysowany, to jednak autor apokryfu, starając się urealnić swój przekaz, prawdopodobnie starałby się mimo wszystko umieścić przedstawiane wydarzenia w prawdziwych ramach historycznych<sup>49</sup>. W tekście znajdujemy następującą informację:

Po swym mianowaniu do królewskiej biblioteki Demetriusz z Fale-  
ronu poczynił znaczne wydatki w celu zebrania, jeśli to możliwe,  
wszystkich na świecie ksiąg; drogą zakupów i przepisywania na ile  
to było w jego mocy osiągnął cel zamierzony przez króla<sup>50</sup>.

Należy wyraźnie podkreślić, iż jest to jedyne starożytne źródło, które w jakikolwiek sposób wiąże Demetriusza z Biblioteką aleksandryjską, i tylko z Biblioteką, zauważmy. Użyte w oryginale określenie *κατασταθείς* nie świadczy o postawieniu Demetriusza na czele Biblioteki<sup>51</sup>, jak chcą niektórzy

<sup>48</sup> *List Pseudo-Arysteasza*, komentarz i tł. M. Wojciechowski, „Studia Theologica Varsoviensia” 2002, nr 1, s. 121–167.

<sup>49</sup> Por. komentarz Johnstone’a (2014, 350–351).

<sup>50</sup> *List Pseudo-Arysteasza*, 9.

<sup>51</sup> *List Pseudo-Arysteasza*, 9: *Κατασταθείς ἐπὶ τῆς τοῦ βασιλέως Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἐχρηματίσθη πολλὰ διάφορα πρὸς τὸ συναγαγεῖν, εἰ δυνατόν, ἅπαντα τὰ κατὰ τὴν οἰκουμένην βιβλία.*

badacze<sup>52</sup>. Należy je raczej tłumaczyć jako „być włączonym [do Biblioteki]”, a zatem stać się jej członkiem. Wojciechowski tłumaczy „Po swym mianowaniu do królewskiej biblioteki” i to jest dobry wybór, który próbuje uniknąć daleko idącej interpretacji. Co istotne, autor *Listu* w żaden sposób nie sugeruje, jakoby Demetriusz miał być pomysłodawcą czy organizatorem Biblioteki królewskiej. Z utworu wynika jedynie, że na polecenie króla Ptolemajosa II Demetriusz miał wyposażyć ją w książki i w związku z tym miał prawo podejmowania decyzji co do działań organizacyjnych. Można nawet przypuszczać, że jego rola była na tyle ograniczona, że został wyznaczony tymczasowo tylko do zebrania książek, ale np. nie odpowiadał za ich ułożenie etc.

Warto również podkreślić, że autor nie wspomniał o Musejonie. Trudno zatem ocenić, na jakiej podstawie tak wielu badaczy przypisuje Demetriuszowi przemożny wpływ na powstanie tej instytucji. Zauważmy także, iż wedle przekazu obecnego w *Liście Arysteasa* Demetriusz jedynie wykonywał polecenia Ptolemajosa II Filadelfosa. Należałoby się w tym miejscu zastanowić – jak sugerują niektórzy badacze – czy informacje te nie stoją w sprzeczności z przekazem innego autora starożytnego, a mianowicie Diogenesa Laertiosa.

Diogenes żył zapewne na przełomie II i III w. n.e. i pozostawił po sobie obszernie dzieło zatytułowane *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*. Przedstawił między innymi także Demetriusza z Faleronu. Zazwyczaj przekaz Diogenesa jest uważany za wiarygodny, jeśli chodzi o usunięcie Demetriusza z dworu królewskiego przez Filadelfosa<sup>53</sup>. Pytanie brzmi zatem, dlaczego nie traktuje się go równie poważnie, gdy tekst milczy w kwestii udziału tego ateńskiego filozofa w stworzeniu Musejonu i Biblioteki? Jeśliby traktować poważnie cały przekaz, należałoby sądzić, że Demetriusz nie odegrał tak istotnej roli, a do tej pory badacze współcześni przeceniali jego wkład. Możliwe, że epizod zbierania

<sup>52</sup> Fraser 1972, I, 320: “In this story [*Letter of Aristeas*] Demetrius of Phaleron is described as ‘in charge of the Royal Library’ (...)”.

<sup>53</sup> Diogenes Laertios, 5,79: „po śmierci Ptolemeusza ten jego następca [tj. Filadelfos] uwięził Demetriosa w pewnej miejscowości, gdzie miał przebywać, aż król rozstrzygnie o jego losie”; polskie tł. I. Krońska, K. Leśniak, W. Olszewski. Można się jedynie domyślać, że powodem niechęci Filadelfosa w stosunku do Demetriusza były odmienne poglądy dotyczące sukcesji tronu. Diogenes powołując się na Hermipposa stwierdził, że „Demetriusz przybył na dwór Ptolemeusza i przebywał tam jakiś czas. Podczas tego pobytu doradzał Ptolemeuszowi I, aby zabezpieczył następstwo tronu dzieciom, które miał z Eurydyką. Ptolemeusz jednak rady tej nie posłuchał i oddał koronę synowi, którego miał z Bereniką”. Por. Plutarch, *O wygnaniu (Peri phyges)*, 601f: „[...] ojczyznę natomiast stanie się każde państwo człowiekowi umięcemu dać sobie z nim radę, mającemu korzenie, które potrafią wszędzie żyć, ciągnąć pożywienie, wrosnąć w każdą glebę; takie, jak to miał (...) Demetrius z Faleronu. Ten ostatni bowiem przebywając w Aleksandrii jako pierwszy z przyjaciół Ptolemeusza nie tylko sam żył w dostatkach, ale i Ateńczykom posyłał dary”, tł. Z. Abramowiczówna.

książek do Biblioteki królewskiej był na tyle mało istotny, że Diogenesowi wydało się zasadne zupełnie go pominąć w biografii Demetriusza.

Czy wobec tych świadectw zasadne jest dociekanie, kiedy i czy w ogóle doszło do usunięcia Demetriusza z dworu Ptolemajosa II? A może Demetriusz mógł wykonywać swoje zadanie uzupełniania Biblioteki królewskiej będąc w „pewnej miejscowości”<sup>54</sup>, do której został wysłany przez Filadelfosa?

Przyjrzyjmy się w tym miejscu dodatkowo passusowi z dzieła Witruwiusza, architekta i pisarza rzymskiego z I w. p.n.e. W zachowanym dziele *O architekturze* (*De architectura*) stwierdził on:

Kiedy królowie z dynastii Attalidów pociągnięci wielkim urokiem nauk założyli w Pergamonie wspaniałą bibliotekę, aby zadowolić wszystkich, również i Ptolemeusz [II] pobudzony niezwykłą ambicją zabrał się z zapalem do wzniesienia podobnej nie mniej kosztownej biblioteki w Aleksandrii. A gdy dokładając wielu starań dzieła dokonał, uważał, że to nie wystarczy, o ile nie postara się o jej wzrost i rozkwit. Wprowadził więc uroczyste igrzyska ku czci Muz i Apollina oraz na wzór zawodów atletycznych ustanowił nagrody i wyróżnienia dla pisarzy, którzy zwyciężą w turnieju<sup>55</sup>.

Jak widzimy, Witruwiusz twierdzi, iż Biblioteka aleksandryjska nie była pierwszą hellenistyczną biblioteką, gdyż Filadelfos zorganizował ją w odpowiedzi na stworzenie biblioteki w Pergamonie przez Attalidów. Jest to ciekawe o tyle, że może przesunąć moment organizacji Biblioteki aleksandryjskiej na okres po śmierci Ptolemajosa I, a zatem na czasy panowania Ptolemajosa II<sup>56</sup>.

Z dzieła Witruwiusza dowiadujemy się również o istnieniu funkcji kierownika czy raczej kierowników Biblioteki, do których Ptolemajos II zwrócił się z prośbą o wyznaczenie brakującego sędziego podczas konkursów literackich<sup>57</sup>.

<sup>54</sup> Diogenes Laertios, 5,79.

<sup>55</sup> Witruwiusz, 7,4, tł. K. Kumaniecki.

<sup>56</sup> Tematem bibliotek hellenistycznych zajął się Johnstone (2014).

<sup>57</sup> Witruwiusz, 7,5: „Kiedy po ustanowieniu tego nadszedł czas igrzysk, należało wybrać znających się na literaturze sędziów, którzy by dokonali oceny. Gdy król wybrał już spośród obywateli sześciu sędziów, a nie mógł tak szybko znaleźć siódmego, zwrócił się do kierowników biblioteki z zapytaniem, czy nie znają kogoś odpowiedniego. Wówczas odpowiedzieli, że jest niejaki Arystofanes, który pilnie i z ogromnym zapalem czyta codziennie jedną księgę po drugiej. Kiedy więc na igrzyskach przydzielono sędziom specjalne siedzenia, zawezwany wraz z innymi Arystofanes zajął przeznaczone dla niego miejsce”.



Autor wspomniał ponadto o dostąpieniu tej godności przez niejakiego Arystofanesa po sprawiedliwym sędziowaniu podczas tego turnieju<sup>58</sup>.

Najpóźniejszym źródłem jest przekaz Tzetesa. Autor ten działał w XII w. n.e. w Konstantynopolu i napisał o Ptolemajosie Filadelfosie i Demetriuszu z Faleronu jako doradcy króla, a także o liczbie ksiązek, którą mogła się poszczycić Biblioteka aleksandryjska<sup>59</sup>. Przekaz ten uzupełniony o liczbę pozycji książkowych przechowywanych w zasobach dwóch Bibliotek jest niejako echem informacji zawartych w *Liście Arysteasza*. Zastanawiające jest, dlaczego w tym miejscu autor nie wspomniał nic o Musejonie. Być może w czasach, o których pisał, nie był już on tak popularny, jak w początkowym okresie istnienia.

Podsumowując powyższe rozważania, nie da się wykluczyć, że Musejon i Biblioteka powstały oddzielnie, a nie jak dotychczas sądzono, jednocześnie, za panowania Ptolemajosa I. Analiza antycznych świadectw pozwala założyć, że Musejon mógł powstać jako pierwszy, już za czasów Ptolemajosa I. Z kolei Biblioteka funkcjonująca przy Musejonie była tworzona stopniowo i kluczowy moment jej „założenia” wiązał się z czasami Ptolemajosa II. Tak można interpretować informacje o roli Ptolemajosa II Filadelfosa obecne w *Liście Arysteasza*, a także przekaz Witruwiusza oraz Tzetesa. Niewykluczone zresztą, że już w trakcie funkcjonowania Musejonu istniała swego rodzaju przechowalnia ksiązek. Musejon był bowiem nade wszystko stowarzyszeniem intelektualistów i uczonych z różnych dziedzin, a któż jak nie oni potrzebował słowa pisanego. Jednak w początkowym okresie funkcjonowania Musejonu nie możemy mówić o Bibliotece w takim wymiarze, w jakim funkcjonowała w okresie późniejszym.

W najnowszej literaturze poświęconej początkom Musejonu i Biblioteki w Aleksandrii pokutuje przeświadczenie, że pomysłodawcą utworzenia obu tych instytucji był Demetriusz z Faleronu. Według niektórych autorów podstawą do takiej interpretacji jest znaczenie, jakie Demetriusz odgrywał w Atenach i jego rola w (re)organizacji Lykejonu. Czy jednak sama pokaźna lista dzieł, które wyszły spod ręki Demetriusza, jego działalność polityczna bądź też pomoc Teofrastowi w zakupie ziemi pod szkołę filozoficzną, mogą świadczyć o tym, że to właśnie on podsunął Ptolemajosowi pomysł utworzenia Musejonu i Biblioteki? Na podstawie dostępnych źródeł taka ocena byłaby znacznym nadużyciem i nadinterpretacją. Niekiedy wydaje się, że w źródłach mamy do czynienia ze sprzecznymi informacjami, np. jedno źródło mówi o współpracy Ptolemajosa II z Demetriuszem, a drugie z kolei wspomina o tym, że pierwszą akcją było usunięcie filozofa

<sup>58</sup> Witruwiusz, 7,7: „Arystofanesa natomiast hojnie obdarzył i postawił na czele biblioteki”.

<sup>59</sup> Tzetzes, *Prolegomena de comoedia, Prooemium II*.

z dworu. Sprzeczność w źródłach jest prawdopodobnie jedynie pozorna. Na bazie dostępnych świadectw można wnioskować, że Demetriusz nie miał nic wspólnego z Musejonem, a z Biblioteką miał tyle wspólnego, co współczesny bibliotekarz odpowiedzialny za uzupełnienie zasobów. Żadne źródło nie mówi bowiem o tak doniosłej roli Demetriusza, jaką większość badaczy mu przypisuje. Podsumowując, możemy stwierdzić, że Demetriusza niesłusznie uważa się za pomysłodawcę Biblioteki, a zwłaszcza Musejonu, a jego rola w organizacji obu została przeceniona.

W badaniach dochodzi do wyraźnego pomieszania w interpretacji początków Musejonu i Biblioteki. Niektórzy badacze przenoszą bowiem wnioski dotyczące Biblioteki na Musejon i na odwrót. W źródłach dotyczących późniejszego okresu Biblioteka występuje wyraźnie częściej niż Musejon. Możliwe, że powodem takiego stanu rzeczy był fakt, iż od momentu powstania stale poszerzała swoje zasoby – które w opisie Tzetzesa prezentowały się naprawdę pokazanie<sup>60</sup> – i w źródłach więcej się o niej mówiło niż o Musejonie, który jako stowarzyszenie uczonych charakteryzował się większą wrażliwością na różne czynniki zewnętrzne i zmiany.

Na koniec warto zastanowić się nad jeszcze jednym scenariuszem początków Musejonu. Bez wątplenia to Ptolemajos I zdecydował o powołaniu Musejonu, co było częścią jego aktywności politycznej i ideologii monarszej, jak twierdził Maehler. Czy jednak, jak sądzą dziś badacze, potrzebował on impulsu z zewnątrz, aby w jego sercu narodził się pomysł założenia Musejonu? Być może zasadniczych impulsów należy szukać w latach jego młodości? W tym miejscu wspomnimy kilka kluczowych faktów, które mogą mieć znaczenie w ocenie jego działań. Ptolemajos I przebywał na macedońskim dworze w Pelli w otoczeniu Aleksandra<sup>61</sup>. Świat grecki w IV w. p.n.e. powoli się zmieniał, obaj więc wyrastali w czasach, kiedy zapraszanie intelektualistów na dwór królewski było popularne i prestiżowe. Czynili tak już wcześniej choćby Archelaos I i Dionizjusz I z Syrakuz, nie mówiąc już o Filipie II. Ten ostatni zorganizował, jak wiadomo, szkołę dla swego syna Aleksandra, do której sprowadzał różnych intelektualistów, w tym również Arystotelesa<sup>62</sup>. Oprócz tego w okresie młodości Ptolemajosa w Macedonii istniał kult Muz jako patronek edukacji<sup>63</sup>. Wszystko to wskazuje na to, że

<sup>60</sup> Tzetzes, *Prolegomena de comoedia, Prooemium* II: według bizantyjskiego uczonego zewnętrzna biblioteka zawierała 42 800 książek, zaś wewnętrzna, znajdująca się w obrębie pałacu królewskiego zawierała 400 000 łączonych i 90 000 pojedynczych książek.

<sup>61</sup> Worthington 2016, 15.

<sup>62</sup> Plutarch, *Żywot Aleksandra*, 7.3.

<sup>63</sup> Jednym ze świadectw tego kultu jest częściowo zachowany posąg z Pelli z IV w. (głowa nie zachowała się), bez wątplenia wyobrażający Muzę (SEG 53, [2003], 619). Oprócz tego istnieją również inne

przyszły król miał solidne podstawy do zorganizowania samodzielnie takiego stowarzyszenia jak Musejon Aleksandryjski.

Zarówno powyższe analizy, jak i hipoteza dotycząca kultu Muz w Macedonii i roli Ptolemajosa wskazują na potrzebę dalszych, obszerniejszych badań nad okolicznościami powstania Musejonu i Biblioteki Aleksandryjskiej. Pokazują także dalsze obszary eksploracji i możliwości wprowadzenia istotnych zmian w dotychczasowym stanie badań.

## Bibliografia

### Źródła

- Atenajos, *Uczta mędrców*, tł. K. Bartol i J. Danielewicz, Poznań 2010.
- Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, tł. I. Krońska, K. Leśniak, W. Olszewski przy współpr. B. Kupisa, Warszawa 2004.
- Herodas, *Mimy*, tł. J. Ławińska-Tyszkowska, Wrocław 1988.
- List Pseudo-Arysteasza*, komentarz i tł. M. Wojciechowski, „Studia Theologica Varsaviensia” 1, 2002.
- Plutarch, *Żywoł Aleksandra*, [w:] Plutarch, *Żywoty sławnych mężów*, przeł. M. Brożek, wstęp T. Sinko, Wrocław 1955.
- Plutarch, *O wychowaniu dzieci (Ps.-Plutarch)*, przeł. T. Krynicka, wstęp i komentarz ks. S. Longosz, „Vox Patrum” 53–54, 2009.
- Plutarch, *Nauka Epikura (nawet) nie umożliwiał przyjemnego życia*, (w:) Plutarch, *Moralia (wybór)*, t. II, tł. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1988.
- Plutarch, *O wygnaniu*, [w:] Plutarch, *Moralia (wybór)*, t. II, tł. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1988.
- Strabon = D.W. Roller, *The Geography of Strabo*. An English Translation, with Introduction and Notes, Cambridge 2014.
- Swetoniusz Gajus Trankwillus, *Żywoty Cezarów*, tł. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław 1987.
- Tzetzēs J., *Prolegomena de comoedia. Scholia in Acharnenses, Equites, Nubes*, ed. J.W.J. Koster, Groningen 1975.
- Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, tł. K. Kumaniecki, Warszawa 1999.

---

świadcstwa wskazujące na obecność kultu Muz w Macedonii (Posejdiippos 118,1). Znany jest także epigram matki Filipa II świadczący o tym, że w tym czasie Muzy uznawane były w Macedonii za patronki edukacji, bowiem dziękuje im ona za umiejętność czytania (Plutarch, *O wychowaniu dzieci* 14 B–C).

## Opracowania

- Barnes R., *Cloistered Bookworms in the Chicken-Coop of the Muses: The Ancient Library of Alexandria*, [w:] R. MacLeod (red.), *The Library of Alexandria. Centre of Learning in the Ancient World*, London–New York 2000.
- Glock A. 2006, *Mouseion*, [w:] H. Cancik, H. Schneider, M. Landfester (red.), *Brill's NewPauly: Encyclopedia of the Ancient World*, tł. na ang. Ch.F. Salazar, F.G. Gentry, Leiden, Boston.
- Fraser P.M., *Ptolemaic Alexandria*, I. Text, New York 1972.
- Fraser P.M., *Ptolemaic Alexandria*, II. Notes, New York 1972.
- Johnstone S.A., *A New History of Libraries and Books in the Hellenistic Period*, "Classical Antiquity" 2014, 33.2.
- Linde S.B., *Słownik języka polskiego*, Lwów 1809.
- MacLeod R., *Introduction: Alexandria in History and Myth*, [w:] R. MacLeod (red.), *The Library of Alexandria. Centre of Learning in the Ancient World*, London–New York 2000.
- Mączyński J., *Lexicon Latino-Polonicum ex optimis Latinae linguae scriptoribus concinnatum*, Królewiec 1564.
- Maehler H., *Alexandria, the Mouseion, and cultural identity*, [w:] A. Hirst and M. Silk (red.), *Alexandria, Real and Imagined*, Turnhout 2004.
- Mosse C., *Demetrius of Phaleron: a philosopher in power?*, [w:] Ch. Jacob and F. de Polignac (red.), *Alexandria, third century B.C. The knowledge of the world in a single city*, tł. na ang. C. Clement, Alexandria 2000.
- Natali C., *Aristotle. His Life and School*, Princeton 2013.
- Pfeiffer R., *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the end of the Hellenistic Age*, New York 1968.
- Schironi F., *The Best of the Grammarians. Aristarchus of Samothrace on the "Iliad"*, Michigan 2018.
- Strootman R., *The Birdcage of the Muses. Patronage of the Arts and Sciences at the Ptolemaic Imperial Court, 305–222 BCE*, Leuven–Paris–Bristol 2017.
- Worthington I., *Ptolemy I. King and Pharaoh of Egypt*, New York 2016.

## Demetrius of Phaleron and the organization of the Mouseion at Alexandria

### Summary

The institution of a mouseion played a very important role in European culture. The Ancient Greeks dedicated everything related to literature, art, poetry and music to the Muses as the guardians of this type of activity. It was understood by the first Greek king on the Egyptian throne, Ptolemy I Soter, who, emphasizing the importance of practicing science and literature, founded the Alexandrian Mouseion.

In the article, the author presents the state of research concerning the circumstances of the creation of the Mouseion and the Library of Alexandria. There is a conviction in the literature that Demetrius of Phaleron was the originator of both these institutions. Can the very long list of Demetrius' works, his political activity or help in organizing Athenian Lyceum, mean that it was he who suggested to Ptolemy the idea of creating the Mouseion and the Library? The analysis of ancient testimonies allows us to question these assumptions. The analysis presented in this article indicates the need for more extensive research on the circumstances of creation of the Alexandrian Mouseion and its Library.

**Joanna Charytoniuk** – ukończyła studia z historii oraz międzynarodowych stosunków gospodarczych na Uniwersytecie w Białymstoku. Aktualnie doktorantka na UwB. Pracuje nad rozprawą doktorską poświęconą początkom Musejonu aleksandryjskiego i historii starożytnych Greków okresu hellenistycznego.

e-mail: centrumfoki@gmail.com